

YILDA FİDLEDİ

D.001/9

Yıl: 1961

Cilt: IX

6

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1961

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 6 2

TEFSİR VE HADİS KİTABETİNE KARŞI PEYGAMBER VE SAHABENİN DURUMU

İSMAİL CERRAHOĞLU

İslâmın zuhurunda, Sahabenin, Kur'an tefsiri mevzuunda iki kısma ayrıldığını görmekteyiz. Bir kısım sahabe, Kur'an ve tefsiri hakkında söz söylemekten çekinirken, diğerleri ise onu tefsir ediyorlardı. Hazreti Peygamberden rivayet edilen "Bir kimse re'y ile Kur'an hakkında dese, veya bilmeden söylese, ateşten oturacak yerine hazırlansın [işgal etsin]"¹ hadîsindeki re'y meselesi iyi anlaşılmadığı için, onlar, bu işin neticesi olan tehditten korkmuşlar, ve bu korku tâbiun tabakasını aşarak sonraki nesillere kadar ulaşmıştı. Veyahut Peygamberin sohbetinde bulunup ondan ilim telâkki etmiş olan sahabe, tefsirde hata yaparız korkusu ile Kur'anı tefsir etmekten çekmişler ve bu hususta konuşmak istememişlerdi. Ebu Bekr (ö. 13/634), Ömer İbnu'l-Hattâb (ö. 23/643-44), Abdullah ibn Ömer (ö. 73/692) gibi daha birçok güzîn-i sahabe tefsirden kaçınmışlardır. Bir gün Ebu Bekr'e, pek iyi bilmediği bir kelimenin mânâsı sorulduğunda "Allah'ın kitabına dair bir şeyi kendi fikrime göre tefsir eder veya bilmediğim halde söylersem, hangi yer beni üzerinde taşır ve hangi sema beni gölgelendirir"² demişti. Hazreti Ömer'in de bu işi sıkı tuttuğu görülmektedir. İbn Subeyg adında biri, bir gün Medine'ye gelip Kur'anın müteşabihâtı hakkında sual soruyormuş, bunu haber alan Ömer onu çağırıp, yaş hurma dalları ile başını kanatıncaya kadar dövmüş. Onu Medine'den memleketine göndermiş, bu şahısla hiç kimsenin görüşmemesini Ebu Muse'l-Eş'ari'ye emretmiştir³. Yine Ömer "Şu ümmet üzerine mü'min olupta, imanını gizliyen ile, fâsık olupta fiskını izhar edenden korkmam, lâkin bir adam ki Kur'anı okur, diline uydurur, onu makbul olmayan te'vil ile te'vil eder, işte ondan korkarım"⁴ demişti.

Kur'an-ı Kerîmin tefsiri hususunda gerek Hazreti Peygamberden gerekse sahabeden pek çok haberler bulunmakla beraber, yukarıdaki örnekler, ilk asırda tefsir faaliyetinin iyi karşılanıp olmadığına delâlet etmektedir. Bu endişe tâbiûndan bazılarına sirayet etmiş, meselâ Saîd İbnu'l-Musayyib (ö. 105/723)e, Kur'anın bir âyeti sorulduğunda, biz Kur'an hakkında bir şey demeyiz derdi⁵. Başka bir haberde, yine ona Kur'andan bir âyet sorulduğunda "Bana Kur'andan sormayın, onu kendisine bir şey gizli olmadığını zannedene -İkrimeyi kastederek- sorun derdi"⁶. Hişam İbn Urve (ö. 146/763) "Babamdan, Allah'ın Kitabını te'vil ettiğini asla işitmedim"⁷ diyor. Muhammed İbn Sîrîn (ö. 110/728), Ubeyde es-Selmânî (ö. 72/691)den Kur'anın

¹ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, Mısır 1313, c. I, s. 269; Muhammed İbn Cerîr at-Taberî, Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, Mısır 1374, c. I, s. 77; İsmail b. Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Mısır 1376, c. I, s. 5; Tirmizî, Ebû İsâ, Şâhih, (bi şarhi'l-İmâmi'l-Arabî), Mısır 1350-1353, c. XI, s. 67-68.

² Tefsîru't-Taberî, c. I, s. 78; Tefsîru İbn Kesir, c. I, s. 5.

³ Es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Mısır 1279, c. II, s. 4; el-Kâsîmî, Muhammed Camâ-luddîn, Mahasinu't-Te'vîl, Mısır 1376, c. I, s. 99.

⁴ Eş-Şâubî, Ebû İshak, el-muvafakat fi Usuli's-Şeria Mısır, c. III, s. 422.

⁵ İbn Sa'd, Kitâbu't-Tabakâtü'l-Kebîr, Leiden 1904-1940, c. II, s. 130; Tefsîru't-Taberî, c. I, s. 85; Tefsîru İbn Kesir, c. I, s. 6.

⁶ İbn Teymiyye, Mukaddime fi usûli't-Tefsîr, Dimaşk 1355, s. 31; Tefsîru İbn Kesir, c. I, s. 6.

⁷ Tefsîru İbn Kesir, c. I, s. 6.

bir âyetini sordum, "Allah'tan sakın, Kur'anın niçin nazil olduğunu bilenler göçüp gittiler, senin için yol budur"⁸ dedi. Ubaydullah ibn Amr ibn Hafs, Sâlim ibn Abdillâh (ö. 106/724) için "O, tefsir yapmazdı"⁹. Yine aynı şahıs, el-Kâsım ibn Muhammed ibn Ebî Bekr (ö. 108/726) hakkında Kur'anı tefsir etmezdi demektedir¹⁰. Bu durum daha sonrakilere de intikal etmiş, el-Asma'î (ö. 216/831), Kur'anı tefsirden ve hadîsi nebevî hakkında konuşmaktan şiddetle sakınmış¹¹ ve bundan dolayı da bir âyet tefsir etmemiş, bu hususta bir şey sorulunca cevap vermemiştir¹². Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, o zamanki dinî korku, ameli hayat ihtiyaclarının hudutlu oluşu, onlardan bazılarını, Kur'an tefsirinin tevkihi olduğu anlayışına kadar vardırırmıştı. Kur'anın tefsiri hususunda re'y izharından korkanlar bulunmakla beraber, Sahabe ve tâbiünden pek çok kimseler Kur'anı tefsir etmişlerdir.

Tefsire teşvik eden haberler de pek çoktur. Meselâ Ebu Nu'aym'ın, İbn Abbas (ö. 68/687)dan istihraç ettiği bir haberde "Kur'anda vecihler vardır, onun en iyi vechini yükleniniz"¹³ diyor. Said ibn Cubeyr (ö. 95/713) "Kur'anı okuyupta sonra tefsir etmeyen kimse kör ve arabî gibidir"¹⁴ demektedir. Bunlardan başka İbn Abbâs'ın muhtelif sûreleri okuyup tefsir ettiği hakkında rivayetler pek çoktur. Mucahid (ö. 103/721), "Allah'a, mahlûkatın en sevimsi inzal edileni [Kur'anı] en iyi bilenlerdir"¹⁵ diyor. El-Buhârî'nin Sahîhin'de, Hazreti Peygamberden gelen bir haberde "Sizin en hayırlınız, Kur'anı öğreten ve öğrenenlerdir"¹⁶ deniliyor. Buradaki öğretme ve öğrenme mücerret değil, öğretilen şeylerin muhtevasını da bilme mânâsıdır. Bunun böyle olduğunu bize kadar ulaşan haberlerden öğreniyoruz. Sahabe Peygamberden on âyet öğrenir, bu on âyetin ilim ve ameli tatbikini öğrenmedikçe daha ileri gitmezlerdi. Kur'anı ilim ve amelile birlikte öğrenirler, öğrendikleri sûrenin hıfzı nihayet buluncaya kadar devam ederler, bu bitmeden başka bir yere geçmezlerdi¹⁷. Yine bu hususta eş-Şa'bî (ö. 104/722) "bir âyetin tefsiri için Masruk (ö. 63/682-683) Basra'ya seyahat etti, kendisine bu âyeti tefsir edenin Şam'a göç ettiğini söylediler. O da Şam'a gitti ve o âyetin tefsirini öğrendi"¹⁸ diyor.

İbn Abbas'dan gelen, Kur'anı re'y ile tefsir edenler ateşten oturacak yerlerine hazırlansın, haberinde iki ihtimal göze çarpar. Birincisi bir kimse Hazreti Peygamber ve sahabeden gelen yolu bilmeksizin Kur'anın müşkülleri hakkında konuşursa elbette Allah'ın gazabına lâyık olur. İkincisi ise, anlaşılması icabeden re'y kelimesinin bu hadîs içindeki mânâsıdır. Buradaki re'y ile tefsir, kanaatımca, mukaddem bir fikri veya bir mezhebî teyid etmek için, âyeti heva ve hevese göre tefsir etmektir ki, böyle hareket eden kimse de elbette ateşdeki yerini hazırlamış olur.

Kur'an tefsirini men veya ona teşvik eden hareketler ilk devirde başlamış, bu iki hareket sonraki asırlara da intikal etmiştir. İmanın ilk devri diyebileceğimiz, sahabe

⁸ Tefsîru ibn kesir, c. I, s. 6.

⁹ Tabakâtu İbn Sa'd, c. V, s. 138.

¹⁰ Aynı eser, c. IV, s. 184; c. V, s. 139.

¹¹ İbn Kuteybe, el-Maârif, Mısır 1353, s. 236.

¹² el-Muvâfakât, c. III, s. 423.

¹³ Tefsîru'l-Kâsımî, c. I, s. 10.

¹⁴ Tefsîru't-Taberî, c. I, s. 81.

¹⁵ El-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ahmed, el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'ân, Mısır 1369/1950, c. I, s. 26.

¹⁶ El-Buhârî, Muhammed ibn İsmail, el-Câmi'u's-Sahîh, Mısır 1345, c. VI, s. 236; Müsnedu Ahmed, c. I, s. 57.

¹⁷ Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr, s. 5.

¹⁸ Tefsîru'l-Kurtubî, c. I, s. 26.

devrinde, tefsirden imtina belki haklı bir hareketti. Çünkü sağlam bir iman onları frenleyebiliyor ve o mukaddes kitabda herhangi bir hata yapmak korkusu ve Peygambere karşı duyulan hürmet onları bu işten alıkouyordu. Tefsir faaliyeti bu iki sık arasında bocalarken, İslâmiyetin ilk günlerinden beri çok sual sormaktan men gibi bir emrin yanlış anlaşılacak, tefsir üzerinde tesiri olduğu ileri sürülmüştür. Onlar Kur'anın şu âyetine istinad etmekteydiler. "Ey iman edenler, öyle şeylerden sual etmeyin ki size açıklanırsa fenanıza gider, Kur'anın nazil olduğu zaman onları soracak olursanız size belli olur. Allah bunlardan sizi affetmiş, Hak Taâlâ gafurdur halimdir. Sizden evvelki insanlar da buna benzer sualler sormuşlardı da sonra bu yüzden kâfir olmuşlardı"¹⁹. Bilhassa bu husus tefsirden çekinenlerin bir dayanağı olmuştur. Bu âyet hiçbir zaman tefsir yapmayı ve Kur'an hususunda öğrenilmek istenilen bir şeyi bertaraf etmek için değildir. Bu hakikatı daha iyi anlamak için âyetin sebebi nüzülü üzerinde biraz duralım. Ali ibn Ebî Tâlib'den gelen bir haberde, sahabe Hazreti Peygambere, her sene mi hac yapılacak diye müteaddit defa sorduklarında, cevap vermiyor, sonra da o zaman size evet demiş olsaydım üzerinize vâcib olurdu diyor²⁰. Güya bu hâdisenin akabinde yukarıki âyet nazil oluyor. Halbuki hac meselesine ait olan âyette²¹ sarîh olarak görülüyor ki, bu vazifenin her sene mi yapılacağı yoksa hayatta bir defaya mı mahsus olduğu belli değildir. Haklı olarak Sahabe, Peygambere bunu sormaları lâzımdı. Böyle bir sualin yukarıki âyetin nüzulüne sebep olacağını zannetmiyorum. Zira, Ali ibn Ebî Tâlib'den rivayet edilen bu haberin bir aşağısında Enes ibn Mâlik (ö. 93/712)ten gelen haber, bu âyetin nüzulüne sebep olmaya daha muvafıktır. Zaten Ali ibn Ebî Tâlib vasıtasile rivayet edilen haberi, hadîs münek-kidleri isnad bakımından zayıf bulmaktadırlar²². Sahîhu'l-Buhârî'de²³, İbn Abbâs'dan gelen rivayete göre, bir gurub Peygamberle istihza ederek, babam kimdir, devam nerededir gibi lüzumsuz sualler soruyorlar ve bu âyette lüzumsuz sualleri menetmek için nazil oluyor. Yoksa bu âyet, yerinde ve lüzumlu sualleri sormaktan içtinab ettirecek mahiyette değildir. İslâmiyet, bu âyetle bir takım teferruata ait lüzumsuz sualler sormakla sorulan şeye mecburi bir mahiyet verecek teşebbüsleri iyi görmez. İbn Abbas "eğer Benu İsrâil bakarayı (sığırı) kesselirdi, onlar üzerine şiddet olmayacaktı, onlar sordukça, Allah'ta onlar üzerine şiddetlendirdi"²⁴ diyor. Kur'anı Kerîmde bazan, sual soranın maksadı izah edilmeyip, sual amele taallük etmektedir. Meselâ "Sana yeni doğan ayları sorarlar: de ki bunlar insanlar için, haccın ifası için vakit ölçekleridir"²⁵. Yersiz ve lüzumsuz sual sormak, İslâm'da makbul bir şey değildir. Bu hususta Peygamber "Dedikodu yapmayı, çok sual sormayı, mal israf etmeyi sizler için fena görüyorum"²⁶ buyurmuşlardır. Diğer hadîs mecmualarında da değişik varyantlarla lüzumsuz sual sormadan men eden haberler boldur²⁷. Bu haberlerin hiçbiri makbul ve lüzumlu bir şeyi menedici mahiyette değildir. Böyle bir şey zaten İslâmın ruhu ile kabili telif olamaz. Çünkü İslâmiyet ilme kıymet verir ve öğrenmeyi teşvik eder.

¹⁹ Mâide sûresi, 104-105.

²⁰ Sunanu't-Tirmizî, c. XI, s. 180; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, Sünenü'l-Mustafa, Mısır 1372/1952, c. II, s. 963; El-Bennâ, Ahmed Abdurrahman, el-Fethu'r-Rabbânî li Tertibi Müsnedi Ahmed ibn Hanbel, Mısır 1372, c. XVIII, s. 105, 133.

²¹ Âli İmrân sûresi, 97.

²² Fethu'r-Rabbânî (şerh), c. XVIII, s. 133.

²³ Sahîhu'l-Buhârî, c. VI, s. 68.

²⁴ Tefsîru't-Taberî, c. II, s. 204.

²⁵ Bakara sûresi, 189.

²⁶ Müslim ibn Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmi'u's-Sahîh, Mısır 1374/1955, c. III, 1340-1341; Şerhu Sahîhu Muslim (an-Nevevî), Mısır 1349, c. XII, s. 10-12.

İlk devirde hadîs tedvini bakımından mühim rol oynayan, kitabetten men meselesi, tefsir için de hemen hemen aynı rolü oynamıştır. Kitabetten men eden hadîs, Kur'andan başka bir şey yazılmamasını emrediyor. Yine o zamanda tefsir, hadîsin bir cüzü halinde olduğundan, men meselesi tefsir için de vârittir. Kitabetten men meselesi zamanının kültürel durumunu bize aksettirmesi bakımından önemlidir. Hadîs kitabeti hususundaki haberleri tetkik ederken, birbirine muhalif haberlere rastlayacağız. Hazreti Peygamberin, bir taraftan hadîsleri yazmaktan men ederken, diğer taraftan hadîsleri yazmağa mücade ettiğini görüyoruz²⁹. Men hususundaki haberlerin en meşhuru, Ebû Said el-Hudrî (ö. 74/693)den gelmektedir. "Benden Kur'andan başka bir şey yazmayınız, kim Kur'andan başka bir şey yazmış ise onu imha etsin"³⁰. Yine aynı şahıstan gelen başka bir rivayette, Peygamberin hadîs yazılmasına mücade etmediği görülür. Ebû Said al-Hudrî "Hadis yazmak için Resulullah-tan izin talep ettik, bize izin vermedi"³¹.

Hazreti Peygamberin hadîs yazmağa mücade ettiği hususundaki en meşhur haber Abdullah b. Amr b. el-As'ınkidir (ö. 65/684). "Abdullah ibn Amr şöyle diyor: Resulullahtan işittiğim her şeyi ezberlemek için yazıyordum. Kureyş bu işte bana mani olmak istedi ve o beşer olarak gazab veya riza halinde konuşur. Halbuki sen ondan işittiğin her şeyi yazıyorsun dediler. Bunun üzerine kitabetten vazgeçtim. Bu meseleyi Peygambere anlattım, O da yaz, nefsimi yedi kudretinde tutan Allah'a yemin ederim ki benden haktan başka bir şey sudur etmez dedi"³².

Ebû Hureyre (ö. 59/679)den gelen bir haberde "Hazreti Peygamberin ashabından Abdullah ibn Amr müstesna olmak üzere, hiç kimse benden fazla hadîs rivayet etmemiştir. O yazıyordu ben yazmıyordum"³³ denilmektedir.

Enes b. Mâlik'in (ö. 93/712) rivayet ettiği bir habere göre, Peygamber "İlmi yazı ile kaydediniz [zaptediniz]"³⁴ diye buyurmuşlardır.

Yine Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir haberde "Hıfzından şikâyet eden bir kimseye, Hazreti Peygamber sağından yardım iste demiş ve işaretle, yazması için elini göstermiştir"³⁵.

Kitabete mücade verilmesi hususuna orijinal bir örnekte şudur: "Mekke feth edildiği zaman, Peygamber bir hutbe irad etmiş, dinleyenler arasında Ebû Şâh isminde

²⁸ Sahîhu'l-Buhârî, c. IX, s. 117; Es-Suyûtî, Tenvîru'l-Havâlik Şerhu Muwatta Mâlik, Mısır 1353, c. III, s. 53.

²⁹ Bu hususta müstakil eserler yazılmış, sahabe ve tâbiünden gelen leh ve aleyhteki muhtelif haberler bütün vâriyentlerle tadad edilmiştir. Fazla malûmat için bk. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdî'l-Berr en-Nemerî el-Kurtubî, Câmi'u Beyânî-l-İlm va Fadluhu, Mısır, c. I, s. 63-77; el-Hatîb el-Bağdâdî, Takyîdu'l-İlm, Dimaşk 1949. (El-Hatîb el-Bağdâdî ve Takyîdu'l-İlm adlı eseri hakkında, çok kıymetli bir yazı, Prof. Ahmed Ateş tarafından, İlahiyat Fakültesi Dergisi, sene 1952, sayı 1, s. 91-103 de neşredilmiştir.

³⁰ Müsnedü Ahmed, c. III, s. 12; Sahîh Müslim c. 22 98; Şerhu't-Tirmizî, c. X, s. 136; Takyîdu'l-İlm, s. 29-32.

³¹ Şerhu't-Tirmizî, c. X, s. 133-134; Takyîdu'l-İlm, s. 33.

³² Müsnedü Ahmed, c. II, s. 162, 192; Câmi'u Beyân, c. I, s. 71.

³³ Sahîhu'l-Buhârî, c. I, s. 39.

³⁴ Al-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, el-Beyân ve't-Tebyîn, Kahire 1367/1948, c. II, s. 24; Câmi'u Beyân, c. I, s. 72.

³⁵ Şerhu't-Tirmizî, c. X, s. 134; Takyîdu'l-İlm, s. 69 (bu sözü, Sahabe ve tâbiünden birçoklarının da söylediği rivayet edilmektedir. Bk. Câmi'u' Beyân, c. I, s. 73).

Yemenli bir şahıs kalkarak, bu hutbenin kendisi için yazılmasını istemiş, Resulullah da hutbeyi Ebû Şâh için yazınız demiştir”³⁶.

Bu iki grubdaki haberler birbirine zıt gibi görünüyorsa da, o zamanın kültür durumu nazarı dikkate alınca bu tezağın kendiliğinden ortadan kalkacağını göreceğiz. Daha ilk asırlardan itibaren bu tenakuzu izale etmek için birçok İslâm üleması çalışmışlar ve bazı fikirler ileri sürmüşlerdir. Şimdi biraz da bu fikirler üzerinde duralım.

İbn Kuteybe (213-276/828-889) evvelâ nesh keyfiyetini kabul ediyor, diğeri bir hal çaresi olarak da şunu ileri sürüyor: “Hazreti Peygamberin Abdullah b. Amr’a müsadesi hususidir veya sadece ona tahsis etmiştir. Çünkü o eski kitapları okuyor, arapça ve süryanice yazıyordu. Diğeri sahabeler ise ümmî idiler, aralarında birkaç kişi yazı biliyordu. Bu bakımdan onların doğru yazdıklarına itimad edilmezdi. İşte Peygamber onların fazla hata yapacaklarından korktuğu için, onları hadis yazmaktan menetmişti. Abdullah b. Amr’dan emin olduğu için ona izin vermişti diyor”³⁷. İbn Kuteybe’nin ileri sürdüğü bu ikinci izah tarzı, vakıalara ve hakikata pek uymamaktadır. Bu bakımdan onun bu te’vili muvaffak olmuş sayılamaz. Çünkü ifadesinden kitabetten nehyin iyi yazı bilmeyenler için olduğunu anlıyoruz. Halbuki İslâmiyetin esası olan Kur’anı Kerim, hadis yazmaktan menedilenler tarafından yazılmasına müsaade edilirken, iyi yazı bilmediklerinden dolayı hadis ve diğeri şeyleri yazmaktan men olunmaları çok garib bir durum arz etmektedir. Evet Abdullah ibn Amr’ın kültürlü bir insan olduğunu, onun süryanice okuduğunu³⁸ ve Abdullah’a Yermük muharebesinde ganimet olarak iki deve yükü, ehli kitabın kitapları isabet ettiğini³⁹ ve Mucahid (ö. 103/721)in söylediğine göre “Abdullah’ın yanında bir sahife gördüm, ona sorduğumda, bu Peygamberden işittiklerimin mecmuasıdır (Es-Sâdika). Onunla benim aramda kimse yoktur demişti”⁴⁰ dediğini biliyoruz. Buna rağmen, Sahabe-i güzin ve hatta vahiy kâtibî olan şahıslar bile bu işten imtina etmişlerdir⁴¹.

Bu hadiseye, İbn Kuteybe’ninkinden başka bir sebep aramak icab ediyor. O da, ilk günlerde sahabenin Kur’an âyetleriyle, diğeri lâfızları birbirinden ayıramıyacak kadar basit bir kültüre ve Kur’ana ithal edilebilecek herhangi bir lâfzın, Allah Kelâmı olup olmadığını tefrik edememek gibi bir durumda olmalarında aramak lâzımdır. Bu hususta Hamd b. Muhammed el-Hattabî el-Bustî (ö. 317-338/929-998) nesh keyfiyetine inanmakla beraber şu makul fikri de ileri sürmektedir: “Nehy, bir sahifede Kur’anla beraber hadisin yazılmasındadır. Bu da aynı sahifelerdeki âyetle hadis karıştırılmaması ve okuyucu tarafından birbirine benzetilmemesi içindir”⁴² demektedir. Hal böyle iken, yazılan Kur’an âyetleri, yazıldıkları malzeme ve o zamanki tedvin imkânsızlıkları, elbette ona başka şeylerin karışması ihtimalini düşündürebilirdi. Bu şekilde hareket muayyen bir zaman için doğru olabilir. El-Hasan b. Abdirrahman er-Râmahurmuzî (ö. 360/970 e doğru) bu hususu şöyle izah etmeğe çalışıyor: “Sadri

³⁶ Şerhu’t-Tirmizî, c. X, s. 135; Sunanu Ebî Dâvud, Mısır 1371, c. II, s. 287; el-İsâbe, c. IV, s. 101; Câmi’u Beyân, c. I, s. 70; Takyîdu’l-İlm, s. 86 (son iki eserde, bu zatın ismi Ebû Şât şeklinde geçmektedir).

³⁷ İbn Kuteybe, Te’vilu Muhtalifi’l-Hadis, Mısır 1326, s. 365-366.

³⁸ Tabakâtu İbn Sa’d, c. VII, s. 189.

³⁹ Tefsîru İbn Kesîr, c. I, s. 4.

⁴⁰ Tabakâtu İbn Sa’d, c. II, s. 125; Takyîdu’l-İlm, s. 84.

⁴¹ Zayd b. Sâbit, İbn Mes’ud, Ebû Muse’l-Eş’ari ve daha birçok seçkin sahabenin kitabeti kerih gördüklerine dair haberler mevcuttur. Bk. Takyîdu’l-İlm, s. 35, 38, 39 vd.

⁴² Takyîdu’l-İlm, s. 9.

evvelde, isnada yakınlık, hıfza rağbet ve onunla amel edilmesi için kitabete kerih görülmüş, fakat zaman geçince, isnadda yakınlık kalmamış, muhtelif tarikler zuhur etmiş, nakilde benzerlikler, nısyân ve vehim âfetinin arız olmasına, ilmi yazı ile tesbit etmek lâzım gelmiştir. Kitabetin vücubu üzerine olan delil daha kuvvetlidir. Ebu Saîd'den gelen nehy haberinin, hicretin ilk devirlerine ait olduğunu, bunun da Kur'andan başka şeylerle meşgul olmamak için meydana gelmiş olduğunu⁴³ söylemektedir.

Birbirine zıt görünen bu iki haberin, ekseri ülemaya göre kronolojik bakımdan durumu şöyledir. Kitabete müsaade haberi müteahhar olup, nehy haberini nesh etmektedir. Bu hususa en güzel bir delil, Hazreti Peygamberin hastalığı şiddetlen-
diğinde, kendisinden sonra dalâlete düşmemeleri için, yanındakilerden yazacak şey istemesi gibi fiili bir teşebbüse girişmesidir⁴⁴. Hatta hemen hemen bütün kaynaklar tarafından sahih ve merfu olduğu bildirilen nehy hadîsinin, Buharî ve başkaları tarafından Peygamber kelâmı olmayıp, mevkuf olduğu söyleniyorsa da⁴⁵, bu yerinde bir izah tarzı değildir, çünkü vakialara uymamaktadır.

Yazılan ve ezberlenen Kur'an âyetleri Peygambere veya onu iyi bilenlere arz edilirdi. Yani bir nevi kontrolden geçirilirdi. Kur'andan başka yazılan şeyler için kontrol imkânsızlığının olması dolayısıyla böyle bir nehy hadîsesi vukua gelmiş olabilir. Öyle zannediyorum ki İslâmın ilk günlerindeki bu mühim tehlikeden dolayı nehy olayı lüzumlu idi. Halbuki İslâmın teşvik ettiği ilmi faaliyetle bu tehlike kısa zamanda zâil olmuş, Kur'andan başka şeylerin yazılmasına cevaz verilmiştir. Hazreti Peygamberin sağlığında bu nehy vaziyeti sahabe arasında çok kuvvetli olabilir. Fakat Peygamberin vefatından sonra, Kur'an iki kapak arasında cem edilip bir cilt haline getirildikten sonra, mevzubahsedilen tehlikeler kendiliğinden ortadan kalkacağından, Kur'andan başka şeyleri yazmakta hiç bir zarar düşünülemezdi. Ama bu böyle olmamış, kerahiyet meselesi tâbiûn ve ondan sonraki nesillere kadar uzayıp gitmiştir. Bu hususta Kâdî İyâd (ö. 544/1149) şöyle demektedir: "Sahabe ve tâbiûn, kitabatu'l-ilm hususunda geniş ihtilâfa düşmüş, onlardan birçoğu bu işi kerih görürken, ekserisi bu işi caiz görmüşlerdir"⁴⁶. Meselâ ad-Dahhak (ö. 105/723) "Hadis cüzlerini Kur'an cüzleri gibi ittihaz etmeyin"⁴⁷ diyor. Hatta Ubayde (ö. 72/691) ve Tavus (ö. 106/724) gibi pek çok kimseler bu kerahiyet yüzünden yazmış oldukları kitapları imha etmişlerdir. Ebû Kılabe (ö. 107/725) "vefat ettiğinde, Eyyûb sağ olursa kitaplarının ona verilmesini, sağ olmadığı taktirde yakılmasını emrediyordu"⁴⁸. Yaptıkları bu işten sonradan pişman olanlar da yok değildir. Meselâ Urva b. Zubeyr kitaplarını yakıtktan sonra, malımı ve ehlimi feda etsem de kitaplarıma tekrar kavuşabilsem demiştir⁴⁹. O zaman için şöyle bir âdetin câri olduğu görülmektedir. Bir kimse hıfzı semaen almağa muktedir olmazsa, haberi yazar ve ezberler, ezberleme işi nihayet bulunca onu imha ederdi. Meselâ Masruk (ö. 63/862), Alkame'ye kendisi için bir "nazair" yazmasını istiyor. Alkama ona kitabete kerih olduğunu biliyorsun. Masruk'da evet biliyorum, onu ancak ezberlemeyi murad ediyorum, sonra onu yaka-

⁴³ Takyîdu'l-İlm, s. 9.

⁴⁴ Sahîhu'l-Buharî, c. I, s. 39; Sahîhu Muslim, c. III, s. 1257-1258; Müsnedü Ahmed, c. I, s. 222.

⁴⁵ Muhammed Ebû Zahvu, el-Hadîs va'l-Muhaddisun, Mısır 1958, s. 124. (Müellif bu hususta maalesef mehzaz göstermemiştir).

⁴⁶ Sahîhu Muslim (Şerhu'n-Nevevî), c. XIII, s. 129-130.

⁴⁷ Câmi'u Beyân, c. I, s. 72; Takyîdu'l-İlm, s. 47.

⁴⁸ Takyîdu'l-İlm, s. 62.

⁴⁹ Câmi'u Beyân, c. I, s. 75.

çağım⁵⁰ demiştir. Bu hal eskiden beri araplarda meşhur olan hıfz melekesini sekteye uğratmamak için yapıyordu. Hazreti Peygamberin, sahabeyi hadîs kitabetinden menedişinin en mühim sebebi de bu olsa gerekir. Ebu Ömer b. Abdî'l-Berr (ö. 463/1070) kitabetten men meselesini, hıfz melekesinin sekteye uğramaması için meydana getirilmiş olduğunu ifade etmeğe çalışır⁵¹.

Kitabetten nehy emrine tâbi olanlarda hıfz kabiliyeti fevkalâde gelişmiş, âdeta kitabete dahi ihtiyaç duymamağa başlamışlardı, zaten ilk devir buna müsaidi. Müteahhir tâbiünden olan Said b. Abdî'l-Aziz (ö. 167/783) "hiçbir hadîs yazmadım"⁵² demekle onları ezberlediğini göstermektedir. Burada el-Evzâ'î (ö. 157/773)nin şu sözünü zikretmeden geçemeyeceğim: "Bu ilm büyük bir şerefe sahibti, ricalin hıfzında iken ağızdan alınır ve müzakere edilirdi. Ne zaman ki kitaba girdi, nuru kayboldu, ehil olmayanların eline düştü"⁵³.

Birbirine muhalif görünen bu iki haberin ilk râvileri, yani Ebu Said ile Ebu Hureyre'nin İslâm dinine girişleri nazarı dikkate alınacak olursa, hakikaten bir nesih keyfiyetinin tahakkuku imkân dahilindedir. Zira Ebu Said'in İslâm oluşu hicretten biraz önce "Bey'atu'r-Rıdwân"dadır. Ebu Hureyre'nin ki ise hicretin yedinci senesinde Haybar seferi esnasındadır. Bu bakımdan Ebu Said'in nehy haberi hicretin ilk yıllarına, Ebu Hureyre'ninki ise sonraki devreye aittir. Keza Abdullah b. Amr b. el-As'ın İslâmiyetle müşerref olması Mekke fethinden öncedir. Yani bu zatın İslâmiyeti Ebû Hureyre ile aynı devreye rastlar. Hemen hemen bütün sahabe, hicretin ilk devrindeki bu nehy emrine ittiba etmiş, ruhsattan sonra da bunların hepsi, bu müsaadeye iştirak etmişlerdir⁵⁴. Hicretin ilk devrinde Medine şehrinin dinî durumunu da gözönünde bulundurmak icabeder. Çünkü bu devirde Medine, müslüman, müşrik, yahudi ve hıristiyanlarla meskûn idi. Bu bakımdan Kur'andan başka bir şeyin yazılmaması emri, emniyet mülâhazası iledir. Ruhsat haberinin zuhurunda ise Medine, tamamen müslümanlardan teşekkül ediyordu. Ar-Râmahurmuzi'nin de dediği gibi, kitabetin vücubu üzerine olan deliller daha kuvvetlidir. Tarihi vakıalar bunun doğruluğunu isbat etmektedir. Meselâ Ebû Bekr, Bahreyn'e giden Enas b. Mâlik'e sadaka ve zekât hususunda bir kitap (risale) göndermişti⁵⁵. Bu hususta deliller daha da çoğaltılabilir. Bunlardan başka Kur'anı Kerîmde de kitabetin vücubuna ait deliller mevcuttur⁵⁶.

Hazreti Peygamberin vefatından sonra, re'ylere temessük etmeğe başlanınca, insanlar kitabete itimad etmeğe başladılar ve artık kitabsız rivayette bir zorluk vâki oldu. Hatta daha sonra ehli re'y ve muhalifleri olan ehli hadîs arasından bazıları kitabetten içtinab ederlerken bazıları da kitabete rağbet etmişlerdir. Bu kitabet sevgisi bazılarında o dere'eye ulaşmıştı ki, arkadaşlarını bırakıp, kitaplarını arkadaş edinenler zuhur etmişti. Buna örnek olarak Abdullah b. Abdillâh b. Abdilaziz b. Ömer b. Abdilaziz (ö. 184/800)i vereceğiz. bu zat insanlarla oturmaz, mezarlıkta dolaşır, elile yazdığı defterine itimad ederdi. Kendilesine bu hali sorulduğunda "Mezardan daha iyi vâiz, kitaptan daha iyi bir dost, yalnızlıktan daha emin bir selâmet yoktur"⁵⁷ demişti.

⁵⁰ Câmi'u Beyân, c. I, s. 66; Takyîdu'l-İlm, s. 58-59.

⁵¹ Aynı eser, c. I, s. 68; aynı eser, s. 9.

⁵² Macallatu's-Sekâfe, sene 7, sayı 351; Câmi'u Beyân, c. I, s. 67.

⁵³ Câmi'u Beyân, c. I, s. 68.

⁵⁴ Geniş tafsîlât ve örnekler için bk. Takyîdu'l-İlm, s. 87-98; Câmi'u Beyân, c. I, s. 70-77.

⁵⁵ Şerhu Muslim, c. XVIII, s. 129-130; Takyîdu'l-İlm, s. 87.

⁵⁶ Kitabetin vücubuna delâlet eden ayetler şunlardır: Bakara 282, En'âm 91, Saffât 157, Ahkâf 4.

⁵⁷ Câmi'u Beyân, c. II, s. 204.

Kitabetin vücubuna delâlet eden ayetler şunlardır: Bakara 282, En'âm 91, Saffât 157, Ahkâf 4.